

UDK 78(497.5)(091)

Pregledni članak

Primljen 5. 5. 2010.

Prihvaćen za tisak 6. 7. 2010.

TAMARA JURKIĆ SVIBEN

Palmotićeve 55

HR-10 000 Zagreb

tamara_jurkic@yahoo.com

MOTIVI I POTICAJI HRVATSKIH GLAZBENIKA ŽIDOVSKOGA PODRIJETLA U HRVATSKOJ KULTURI I HRVATSKOJ GLAZBENOJ BAŠTINI

U sklopu teme “Motivi i poticaji drugih kultura na povijest hrvatske kulture”¹ u kratkim crtama prikazana je povijest tragova ostataka židovskih zajednica na tlu Hrvatske na temelju arheoloških nalaza još od kasnoantičkih vremena. Navedeni tragovi svjedoče o stalnoj prisutnosti ove populacije na teritoriju današnje Hrvatske. Ediktom o vjerskoj toleranciji habsburškoga cara Josipa II. iz 1782. te izglasavanjem Zakona u Hrvatskom saboru 1873. godine o punoj ravnopravnosti Židova u Hrvatskoj pripadnici ove manjine počinju ravnopravno sudjelovati u stvaranju kulturnih i obrazovnih ustanova na području Hrvatske i Slavonije. Cilj je ovoga rada na osnovi prikupljenih podataka o formiranju kulturnih institucija, primjerice Hrvatskoga glazbenoga zavoda u Zagrebu, ili osnivanju Glazbene škole u Osijeku dokazati vrijednost djelovanja hrvatskih glazbenika židovskoga podrijetla na oblikovanje hrvatske glazbene kulture. Podaci o postojanju sinagogalnoga zbora u hramu u Praškoj ulici u Zagrebu, u kojem su aktivno muzicirali vrhunski umjetnici Hrvatskoga narodnoga kazališta, primjerice Tomislav Neralić i Ančica Mitrović, te surađivali u religijskim obredima i koncertima orguljaši kao što su Franjo Dugan i Franjo pl. Lučić, koji su istodobno bili orguljaši prvostolnice na Kaptolu, ukazuju na visoki stupanj suradnje dviju vjerskih zajednica krajem 19. do 40-ih godina 20. st. Zajedničko muziciranje vrhunskih umjetnika različitoga podrijetla unutar sinagogalnoga zbora Židovske općine u Zagrebu govori o visokom stupnju razvijenosti i toleranciji hrvat-

¹ Rad je nastao na Interdisciplinarnom doktorskom studiju kroatologije na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu u okviru kolegija pod tim naslovom.

skoga društva do pojave Drugoga svjetskoga rata. Umjetnička djela koja su glazbenici židovskoga podrijetla stvorili u hrvatskom kulturnom okružju ili obrazovanje koje su davali i primali na hrvatskim obrazovnim institucijama nesporno su dio i bogatstvo u cjelokupnosti hrvatske kulture.

Ključne riječi: židovski glazbenici, sinagodalni zbor, suživot, tolerancija

O prvim dolascima Židova na teritorij na kojem se danas nalazi Republika Hrvatska nema pouzdanih podataka, ali o njihovoj prisutnosti i rasprostranjenosti u prvim stoljećima poslije Krista svjedoče brojni arheološki nalazi. U prvim stoljećima nove ere zakoni Rimskoga Carstva dopuštali su Židovima slobodno kretanje svim provincijama diljem carstva. U Mursi, današnjem Osijeku, pronađeni su natpisi koji svjedoče o postojanju sinagoge iz III. i IV. st. (Goldstein i Nedomački 1988: 17). U Saloni (Solin) pronađeni su raznoliki predmeti židovske provenijencije, te natpisi i drugi tragovi koji upućuju na postojanje židovskoga groblja izvan zidina grada u II. i III. st.

Dr. Lavoslav Šik (Šik 1934), dobar prijatelj arheologa i povjesničara don Frane Bulića, navodi kako mu je don Frane Bulić javio kao najnoviji rezultat svojega istraživanja 1928. godine u Saloni “da je sto metara na jugu perimentalnih zidova stare Salone, na Gospojinskoj livadi, bilo jevrejsko grobište, kako ga on nazivlje, in lege sancta judaica”.²

Javnosti su poznate uljanice iz Muća i Benkovca datirane u II. i III. st., te nadgrobni spomenik židovskoga trgovca Aurelija Dionizija iz III. st. nađen kraj Senja (Goldstein i Nedomački 1988: 24).³ Ti nalazi nisu rezultat ciljanih istraživanja o Židovima, već usputni nalazi u sklopu drugih arheoloških radova (Goldstein i Nedomački 1988: 17). Navedeni tragovi svjedoče o stalnoj prisutnosti ove populacije na teritoriju današnje Hrvatske, koji se u navedenom razdoblju nalazio u sklopu Rimskoga Carstva.

Međutim, sve do druge polovice 18. st. nema trajnijega i ozbiljnijega naseljavanja Židova na ovim prostorima. Tek Ediktom o toleranciji cara Josipa II.

² Prema Šiku (1934) don Frano Bulić svoje je rezultate istraživanja o tome objavio u *Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku*, godište XLIX. Sam dr. Šik je o tim nalazima podrobnije pisao u *Židovu*, 37/38, god. 1928.

³ Nadgrobni spomenik Židova Aurelija Dionizija “Aurelius Dionysius Judaeus Tiberiensis annorum XXXXX filiorum tri(o)um pater”, prijevod: “(Ovdje počiva) Aurelije Dionizije Judejac iz Tiberijade (star, ili koji je živio) 50 godina, otac trojice sinova”. Taj je kamen pronađen na cesti od Senja preko antičke Sisciae u Andautoniju prema sjeveru, što je dokaz da su se u sklopu Rimskoga Carstva i njegovih naseobina u našim krajevima nalazili i pripadnici židovske vjere. Natpis se prema katalogu izložbe *Židovi na tlu Jugoslavije* (1988: 216) nalazi u Arheološkom muzeju u Zagrebu, inv. br. Kameni spomenici 338.

Prilog 1. Naslovnica nota *Dvorskih plesova* posvećenih grofici Sofiji Jelačić r. Stockang

iz 1782. godine, koji se u Hrvatskoj primjenjuje od 1783. godine izglasavanjem ovoga zakona u Hrvatskom saboru, Židovi stječu pravo naseljavanja u svim zemljama Habsburškoga Carstva (Goldstein 2004: 14). Sredinom 19. st. počinje proces modernizacije društva u hrvatskim zemljama te Židovi u tom naporu postupno stječu građanska prava (1873), što im otvara nove perspektive. Židovi u prvoj generaciji koji su doselili u Hrvatsku bili su uglavnom trgovci i pokućarci, vlasnici malih trgovina u selima i manjim gradovima. U sljedećoj generaciji, stekavši određeni imetak, mnogi su doseljavali u Zagreb. Druga i treća generacija doseljenika krenula je u akademska zvanja i etablirala se u prestižnim zanimanjima poput liječnika, odvjetnika, graditelja, arhitekata i umjetnika (Goldstein 2004: 15). Sudjelujući aktivno u procesu modernizacije hrvatskoga društva, židovske glazbenike i njihovu glazbenu djelatnost moguće je pratiti u skladu s razvojem hrvatskih glazbenih ustanova, u kojima su pojedinci sudjelovali i prije 1873. godine.

Osnutkom Glazbenoga društva (Musikverein) 1827. godine u Zagrebu, a dvije godine poslije i glazbene škole istoga društva, pružena je mogućnost izobrazbe djece iz židovskih obitelji, primjerice Antuna Naftalija Schwarz, prvo-

ga dirigenta zagrebačke glazbene scene uopće, te Juliusa Epsteina, poslije istaknutoga nastavnika glasovira na bečkom konzervatoriju.

Obitelj Juliusa Epsteina dala je dvije važne osobe, znamenitoga klavirskoga pedagoga Juliusa Epsteina (1832–1926), dobroga prijatelja Ferde Livadića, pripadnika Brahmsova kruga i mentora Gustavu Mahleru, te njegova brata Jacquesa, osnivača Društva čovječnosti (1822–1859) u Zagrebu (Polić 1998: 239), a ujedno i skladatelja *Dvorskih plesova* posvećenih grofici Sofiji Jelačić r. Stockang 1857. godine.

Antun Naftali Schwarz (Švarc) (1823–1891), rođeni Zagrepčanin, jedan je od prvih značajnih glazbenika Židova u Hrvatskoj. Školovao se u školi Hrvatskoga glazbenoga zavoda kod Wiesnera pl. Morgensterna i Antuna Kirschhofferu te u Školi svete Ane kod Josefa Drechslera u Beču. Značajno je spomenuti da ga je u Beču podučavao i znameniti reformator židovskih obrednih napjeva, kantor Salamon Sulzer (Polić 1998: 239). Po povratku iz Beča Schwarz djeluje kao kantor židovske općine u Zagrebu i kao učitelj u židovskoj školi.⁴ Reorganizacijom Glazbenoga zavoda postaje u glazbenoj školi HGZ-a učitelj pjevanja i učitelj violine, te tu dužnost obavlja do svoje smrti odgojivši velik broj vrsnih violinista poput Gjüre Eisenhuta, Otona Žerta i drugih (Širola 1922: 182). Već 1846. godine na praznima opere *Ljubav i zloba* Vatroslava Lisinskoga svira u kazališnom orkestru. Na proslavi i svečanom dočeku cara Franje Josipa u Zagrebu 1852. dirigira glazbenu svečanost (Polić 1992: 8). Sve do dolaska Ivana pl. Zajca A. Schwarz je organizirao zagrebačku operetu kao ravnatelj kazališnoga orkestra (Širola 1922: 194). Pod Zajčevom upravom (1870–1981) bio je kapelnik kazališnoga orkestra u Zagrebu, a vodio je i orkestar Društva prijatelja glazbe u Hrvatskoj. Dirigent je prve operete na hrvatskom jeziku u Zagrebu (1863; Offenbach, *Svadba kod svjetiljaka*) (Kos 1997: 322). Povijest hrvatske glazbe svrstava Antuna Schwarza u ilirske glazbenike i priznaje nepristrano njegove zasluge za razvitak hrvatske glazbene umjetnosti. U najteže vrijeme kada se vodila najžešća borba za hrvatsko kazalište, Schwarz je sudjelovao u svim manifestacijama za hrvatsku glazbu (Glesinger 2007: 9)⁵, a trud u nacionalnom duhu jedan kroničar zagrebačkoga kazališta opisao je: “Schwarz je izbrisao i posljednji trag njemačkoj pozornici.”⁶ Često je prigodom svećanih predstava dirigirao između činova svoju kompoziciju *Vijenac slavjan-*

⁴ Prema Poliću (1992: 8) “dva zvanja Antuna Schwarza vezana uz izraelitsku službu ne spriječavaju ga da istodobno pjeva u crkvi Milosrdne braće i u koru prvostolne crkve na kršćanskim ukopima.”

⁵ Članak dr. Lavoslava Glesingera pretisnut je u rubrici Rediviva u *Novom Omanutu*, br. 81, ožujak/travanj 2007. iz Jevrejskoga narodnoga kalendara iz 1935. godine.

⁶ Prema Glesingeru (2007: 9) citat je preuzet iz N. Milan (Simeonović): Začetak i razvitak Hrvatskog narodnog kazališta, Zagreb 1905.

Prilog 2. Prvi hrvatski diletantski kvartet

hrvatski diletantski kvartet s kojim je koncertirao (Goglia 1930: 10).

Godine 1888. prije odlaska u London predavao je violinu u školi HGZ-a. Antun Goglia, muzikolog, u svom djelu *Komorna glazba u Zagrebu*, spominje braću Waisz u brojnim koncertnim izvedbama.⁷ Primjerice, na koncertu koji je priređen u korist fonda za gradnju novoga kazališta 7. i 8. IV. 1884. taj je kvartet, sviravši kvartete Schuberta i Beethovena, u *Agramer Zeitungu* dobio vrlo pozitivne kritike (Goglia 1930:11).

Goglia (Goglia 1930: 52) među obitelji koje su u svojim salonima održavale večeri komorne glazbe ubraja i poznatu obitelj iz 70-ih godina 19. st. dr. Leopolda Schönsteina u Ilici br. 29, u Zagrebu, te navodi: “Njegova supruga bila je dobra pianistkinja, njegov sin violinista dr. Alfred Schönstein, mnogo se bavio komornom muzikom, a tome je ostala vjerna i njegova unuka Renata.”

I dok je iz Zagreba krenulo u svijet, poput braće Waisz koji su otišli u London i Boston, nekoliko značajnih virtuoza i pedagoga, uključujući osječkoga

skih pjesama, a u bezbroj drugih koncerata izvođene su njegove rodoljubne skladbe. Skladao je čitav niz koračnica, zborova, popjevaka i koncertnih komada za violinu, koje je nastojao nadahnuti nacionalnim duhom (Glesinger 2007: 9). U knjižnici Židovske općine Zagreb i danas se može vidjeti njegova *Svečana koračnica* na uspomenu 300-godišnje svetkovine slavnoga hrvatskoga junaka Nikole Zrinjskoga.

Schwarzov učenik Aurel Bjelinski Waisz u školi Hrvatskoga glazbenoga zavoda učio je violinu, a zatim se školovao u Leipzigu i Beču. Godine 1884. sastavio je s violinistom Aleksandrom Kuharom, violistom Otom Žertom te bratom Mirkom, violončelistom, Prvi

⁷ Prema Stahuljaku (1989: 5) Aurel Waisz je otišavši u London, 1889. s bratom Mirkom i Vlahom Budmanijem, pijanistom, osnovao klavirski trio. Bio je koncertni majstor londonskoga Simfonijskoga orkestra, a od 1900. drugi koncertni majstor Simfonijskoga orkestra Queen's Halla. Brat Mirko, violončelist, osim kvarteta u kojem je svirao s bratom Aurelom, svirao je u orkestru Hrvatskoga sokola te bio članom njegova gudačkoga kvarteta. Nakon boravka s bratom u Londonu otišao je u Boston (SAD), gdje je djelovao kao solist, komorni muzičar i pedagog.

virtuoza na violini Luja Svećenskoga (rođ. Kohn), u Zagrebu se osjeća velika potreba za kvalitetnim pedagoškim kadrovima. Iz Poljske dolazi violončelist Hinko Geiger, otac slavne pijanistice Antonije Geiger Eichhorn i tenor Stanislaw Jastrzebski. Iz Češke dolazi violinist, poslije dirigent opere i akademik Milan Sachs, iz Slovačke pijanistica i pedagog Margita Matz. Svi ti glazbenici ostavili su u hrvatskoj glazbenoj pedagogiji, a tako i glazbenoj kulturi velik trag, odgojivši mnoge nove generacije glazbenika.

Uz ustanovu Hrvatskoga glazbenoga zavoda veže se djelatnost mnogih zagrebačkih Židova, većinom liječnika koji su aktivno sudjelovali u mnogim funkcijama, kako upravljačkim tako i glazbenim. Primjerice dr. Ivan Herzog, neuropsihijatar, djed svjetski slavnoga hornista Radovana Vlatkovića, inače brat poznate pijanistice i nastavnice glasovira Tereze Herzog stradale u Auschwitzu, koja je između dvaju svjetskih ratova bila nastavnica klavira i teorije glazbe u školi Glazbenoga zavoda u Zagrebu, bio je školovani violinist, svirao violinu u triju zajedno s Rudolfom Matzom i svojom sestrom Terezom te u gudačkom kvartetu liječnika glazbenika. Između dvaju svjetskih ratova bio je član ravnateljstva Hrvatskoga glazbenoga zavoda.

Violinist Antun Spitzer došao je iz Budimpešte te u Zagrebu završio Muzičku akademiju (violinu). Od 1927. godine bio je član Udruženja muzičara Kraljevine SHS i jedan od osnivača Zagrebačke filharmonije te član orkestra zagrebačke Opere. Po odlasku u Izrael 1948. godine bio je zaposlen u orkestru radiostanice Kol Jisrael te je svirao violinu u Jeruzalemskom klavirskom triju. Uz aktivno muziciranje bavio se i pedagoškom djelatnošću kao profesor violine na Muzičkoj akademiji Rubin u Jeruzalemu. Svojim djelovanjem napravio je velik doprinos za jednu i drugu domovinu.⁸

Antonija Geiger-Eichhorn došavši sa svojim ocem, čelistom Hinkom Geigerom iz Rzeszowa u Poljskoj, ostavila je velik trag na hrvatskoj glazbenoj sceni. Od pete godine učila je klavir u glazbenoj školi HGZ-a. S 13 godina dobiva u Beču, Pragu i Budimpešti najbolje kritike i posebnu nagradu tvrtke Bösendorfer. Nakon školovanja kod najprestižnijih klavirskih pedagoga, poput Leopolda Godowskoga, vratila se u Zagreb gdje je na Muzičkoj akademiji djelovala od 1920. do 1940. te nakon rata do 1961. kao profesor klavira. Osim zapanjujuće bogatoga koncertnoga repertoara, nebrojenih snimaka za radijske stanice i emisija uživo, koje su se tada davale na radiju, odgojila je mnoge pijaniste, skladatelje i pedagoge, primjerice Danicu Ogrizović, Ivanu Lang, Zdenku Novak i Natka Devčića.⁹

⁸ Građa za *Židovski biografski leksikon* u tisku, Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

⁹ Ostavština Antonije Geiger-Eichhorn nalazi se u Hrvatskom glazbenom zavodu u Zagrebu.

O skladateljima poput Žige Hirschlera, Rikarda Schwarza, Roberta Herzla, Oskara Jozefovića, kritičara Heinricha Hirschla ili muzikologa Dragana Plamenca i Pavla Markovca bit će riječi u drugom opsežnijem djelu, koje je u pripremi, a ovdje ćemo spomenuti djelatnost židovskih glazbenika u drugom velikom glazbenom središtu osim Zagreba, Osijeku.

U Osijeku je još od kraja 17. stoljeća, nakon oslobođenja od Osmanlija, postojao bogat kulturni život, ispunjen brojnim glazbenim i kazališnim zbivanjima različitih profila. Već 1830. godine Osječani su, po uzoru na Zagreb i Varaždin, osnovali Društvo prijatelja glazbe “Gesellschaft der Musikfreunde”. Još 1821. godine grof Ivan Sermage traži da se u osječkoj tvrdi osnuje škola za glazbenu poduku. No do Prvoga svjetskoga rata glazbena se poduka uglavnom odvijala u raznim glazbenim društvima. Pri kraju rata, na inicijativu dirigenata HNK u Osijeku Mirka Polića i Lava Mirskoga, opernoga pjevača Maksa Hankina te pijanistice Elze Hankin osnovano je 1920. godine “Društvo za unapređenje nauke i umjetnosti”. Glavni zadatci vodećih ljudi toga društva bili su osnivanje glazbene škole, filharmonijskoga orkestra i organizacija koncerata. 1920. godine pijanistica Elza Hankin i violončelist Jurica Tkalčić nastupaju na koncertima uz operni orkestar iz kojega 1921. nastaje Filharmonijsko udruženje koje se od 1924. godine naziva Filharmonijsko društvo. Kada je glazbena škola započela s prvom školskom godinom 1921. godine, odabran je “iznimno kvalitetan nastavnički kadar” (Ban 1996: 27). Prvi ravnatelj bio je Mirko Polić, tadašnji direktor osječke opere, prvi glazbeni pedagozi bili su pijanistica Elza Hankin¹⁰, violinist Josip Pokorni, violončelist i dirigent opere Lav Mirski. Uskoro se priključuju Makso Unger, teoretičar školovan u Beču te sestra Lava Mirskoga nastavnica solo pjevanja Dita Kovač. Škola 1926. godine prerasta u Gradski konzervatorij. Izvještaj o radu škole 1925. godine u ime ravnateljstva potpisuje još jedno važno ime u glazbenom životu Zagreba, Osijeka, poslije i Novoga Sada i Beograda, skladatelj Rikard Schwarz. Sam Schwarz jedan je od idejnih začetnika prerastanja glazbene škole u Konzervatorij te formiranja nastavnoga plana i stvaranja knjižnice po uzoru na “naukovnoj osnovi Zagrebačkoga konzervatorija” (Ban 1996: 28). Od 1926. godine ravnateljstvo Konzervatorija preuzima dirigent Lav Mirski koji ovu glazbenu ustanovu podiže na visoku razinu (Ban 1996: 14–35).

Lav Mirski, rođen u Zagrebu 1893. godine, svoju je glazbenu karijeru započeo kao čelist, diplomiravši na zagrebačkom Konzervatoriju kao učenik

¹⁰ Elza Hankin rod. Kris, rodom iz Beča, pijanistica i klavirski pedagog bila je učenica slavnoga Theodora Leschetickoga i Emila Sauera u Beču. Nakon što je u Osijeku preuzela klasu na novoosnovanoj školi, od 1935. do 1941. sa suprugom je vodila vlastitu privatnu glazbenu školu, a pamte se i njezini uspješni solistički koncerti i nastupi s orkestrom. Iz njezine klase izašli su brojni pijanisti poput Anice Mirski, Zdenka Kaisera, Vojka Kiša, Erži Ferber i Darka Lukića (Polić 1998: 243).

Umberta Fabbrija. Dirigentsku je praksu stekao kao orkestralni glazbenik i voditelj ansambala (Beč, Sušak, Zagreb) te 1917. postaje dirigentom Hrvatskoga narodnoga kazališta u Osijeku. Kada je 1924. godine stao na čelo Opere, započela je u Osijeku glasovita “era Mirski” obilježena raznolikim, živim repertoarom i predstavama na zavidnoj razini. Nije se ograničio na rad u Operi te je osnovao 1924. i Osječku filharmoniju. Svakako je, povijesno gledano s današnje točke, glazbeni život u slavonskom kulturnom središtu sve do 1941. godine nezamisliv bez njegova djelovanja. Rat je nasilno prekinula njegovu aktivnost u domovini, ali ne i glazbeno djelovanje uopće. Po povratku u Osijek, 1947. godine, nastavlja prekinut rad na svim područjima, pa je opravdana riječ o drugom dijelu “ere Mirski”. Težište mu je djelatnosti, uz vođenje Opere, bio koncertni život, s izvođenjem standardnih programa (Beethoven, Brahms, Grieg, Čajkovski). Među njegovim vrhunskim interpretacijama su Beethovenova II. simfonija i V. simfonija Čajkovskoga. Nezaboravan je njegov edukacijski oblik muziciranja, praksa tzv. “otvorenih pokusa”, na kojima je pred publikom predočavao rad s orkestrom i komentirao narav i stil izvođenih djela (Polić 1998: 244). Osim aktivnosti u operi vodio je i pjevačko društvo Kuhač, s kojim je izvodio i oratorijska djela. Impresivna djelatnost Lava Mirskoga uistinu dokazuje doprinos glazbenika židovske provenijencije hrvatskoj glazbenoj kulturi.¹¹

Kao poseban oblik suradnje dviju vjerskih zajednica, židovske i katoličke, treba istaknuti postojanje sinagogalnoga zbora u hramu u Praškoj ulici u Zagrebu u kojem su aktivno muzicirali vrhunski umjetnici Hrvatskoga narodnoga kazališta u Zagrebu (tada još kao studenti), primjerice Tomislav Neralić¹², Drago Bernardić, Marko Aaron Rothmüller, Leo Mirković Frideman, Ančica Mitrović, Nada Tončić, Melita Kunc, Gjurgja Georgina pl. Milinković, Anka Jelačić, pijanistice Melita Lorković i Margita Matz.¹³

U vjerskim obredima i koncertima surađivali su orguljaši Franjo Dugan, njegov sin Čedomil Dugan, koji je svirao i u koprivničkoj sinagogi te Duganov đak Franjo pl. Lučić, skladatelj, turopoljski župan te tzv. “zmaj turopoljski” Braće hrvatskoga zmaja. Napominjemo da su navedeni orguljaši istodobno bili

¹¹ Građa za *Židovski biografski leksikon*.

¹² Spomenuti su umjetnici vrlo rado pjevali u sinagogalnom zboru jer su na taj način kao studenti mogli zaraditi dodatni honorar od 300 dinara, a za blagdane 400 dinara, koji je bio za tadašnje vrijeme sasvim pristojan iznos. Navedeni su podatci iz usmenoga svjedočanstva Tomislava Neralića, u dobi od 92 godine, koje je dao 22. rujna 2009. autorici teksta osobno i koji je tada u razgovoru istaknuo: “Kao danas se sjećam kako smo pjevali i tko me je preporučio. Pjevao sam u zboru hrama od 1938. do 1941. godine po preporuci Drage Bernardića kojega sam na toj poziciji nasljedio.”

¹³ Op. a. Istodobno su Leo Mirković i Ančica Mitrović u HNK-u 1935. sudjelovali u prvoj izvedbi hrvatske opere Jakova Gotovca *Ero s onoga svijeta* (Batušić 1992: 48).

Sinagonalni koncert u Zagrebu

Sinagonalni koncerti što za prirodu je Židovsko narodno društvo u Zagrebu održaće se 5 septembra o. g. u 20¹² sati u sinagogi u Praškoj ulici.

vili zbor zagrebačkog hrama i komorni orkestar. Dirigent g. M. Rothmüller.

PROF. F. LUCIĆ

ci. Na programu su djela Engela, Kinora, Zeitlina, Rothmüllera i drugih, a sudjeluju natkantor g. Grüner, gđica R. Schönstein (violetina), g. prof. Lučić (orgulje), pojačani mješoviti zbor zagrebačkog hrama i komorni orkestar. Dirigent g. M. Rothmüller.

NATKANTOR GRÜNER

Programi koji vrijede kao ulaznica dobivaju se u uredu Saveza čionista Jugoslavije. Dolaz 9/III, od 8 do 1/2 sat o podne i od 1/4 do 7 sati poslije podne.

Prilog 3. Natkantor Bernard Grüner i orguljaš Franjo pl. Lučić na najavi sinagogalnoga koncerta u časopisu *Židov*

orguljaši prvostolnice na Kaptolu te da su svirali židovske hramske napjeve i psalme jednako kao mise i korale katoličkoga obreda. Preduvjeti su za sviranje orgulja u židovskom hramu i pjevanje zbora u činjenično je služba hrama u Praškoj bila reformirana, kao i većina židovskih vjerskih službi u Europi nakon emancipacije Židova u 19. st., što se naziva neološkom vjerskom orijentacijom kod aškenaskih Židova. Reforma je značila ponovno uvođenje glazbe u obrede, pogotovo instrumentalne, što je od propasti Hrama u Jeruzalemu 70. godine bilo zabranjeno kao uspomena na srušeni hram (i još je uvijek kod ortodoksnih Židova). U službu se uvode orgulje ili harmonij te pjevački zbor. Umjesto trube, roga, klepke i lire, kako su nekoć leviti u hramu pjevali psalme, sada kantora ili (hebr.) *hazana* u molitvi prate pjevački zbor i orgulje. Molitveni obredi postupno postaju glazbene svečanosti, pravi koncerti, koje petkom uvečer i subotom ujutro na Šabat posjećuju i građani drugih vjeroispovijesti. Tako je bilo i u zagrebačkom hramu u Praškoj ulici.

Sin natkantara Bernarda Grünera, koji je službovao u Zagrebu od 1929. do 1955. godine, došavši iz mađarskoga grada Szekesfehervara, dr. Theodor Grüner, i danas se sjeća kako je kao mladić, upravo u hramu u Praškoj, upoz-

nao poznatoga dirigenta Krešimira Baranovića i slavnoga skladatelja Jakova Gotovca.

Kantori u tadašnjoj Europi, kao što je bio i natkantor Bernard Grüner, pjevali su i predvodili službu u hramu upravo prema reformiranim napjevima Salamona Sulzera i Louisa Levandovskoga, te po uzoru na njih i sami skladali prigodne skladbe za službu. Korištenjem samih tih napjeva, koje su ortodoksniji Židovi kritizirali kao precrkvene, dokaz je određenoga visokoga stupnja integracije i zagrebačkih Židova.

U ostavštini natkantara Bernarda Grünera, koja se čuva u obitelji, nalaze se rukom prepisani napjevi upravo iz najpoznatije Sulzerove zbirke *Shir Zion* (koja sadrži i skladbu za židovsku službu dobro poznatoga skladatelja romantizma Franza Schuberta), a također i napjevi skladani po istim uzorima, skladatelja iz Zagreba Hermanna Weissa, kantora Josipa Rendija, kantora Josipa Weissmana i samoga kantora Grünera.¹⁴

U izvođenju vjerskih skladbi natkantor Grüneru je uvelike pomagao orguljaš, ali i dobar prijatelj Franjo pl. Lučić.

U ostavštini obitelji Lučić čuva se lovor-vijenac koji je profesor Lučić dobio kao zahvalu za dugogodišnji rad sa sinagopalnim zborom u hramu. Na vrpci vijenca stoji: “Pjevački zbor Jevrejskog hrama svom dirigentu prof. Lučić Franji”.

Uz svestranu djelatnost Franje pl. Lučića veže se i suradnja s pijanistom i klavirskim pedagogom Ernestom Krauthom s kojim je osnovao privatnu glazbenu školu *Polyhymnia* u Zagrebu 1932. godine.

The image shows a musical score for a piece titled "Hesoshatoru" by Henaway. The score is written for voice and piano. The tempo is marked "Moderato". The key signature has one sharp (F#), and the time signature is 2/4. The lyrics are in Hebrew: "Wo-ros ha-to-nu a-ber som-mo se-li-fri-w'ni-ji-sro-". The score includes vocal lines and piano accompaniment. The name "Henaway" is written in the top right corner, and "Harm: F# 2/4" is written below it. The tempo "Moderato" is written above the first staff. The lyrics are written below the vocal staves. The score is numbered "24/2" at the bottom.

Prilog 4. Sinagopalni napjev koji je harmonizirao Franjo Lučić

¹⁴ U razdoblju djelovanja natkantara Bernarda Grünera postojala su u hramu još dva kantora, Eugen Mandel i Josip Weissman.

Prilog 5. Lovor-vijenac posvećen profesoru Franji pl. Lučiću

Ernest Krauth je do 1941. bio profesor glasovira na Muzičkoj akademiji u Zagrebu te je odgojio mnoge skladatelje i pijaniste, primjerice Petra Dumičića i Freda Doška. Koncertirao je na brojnim koncertima, te ujedno bio 1933. godine jedan od osnivača židovskoga pjevačkoga društva Ahdut i njegov prvi predsjednik. Zbor Ahduta je osim sinagogalnoga zbora u hramu priređivao sinagogalne koncerte na kojima su kao solisti pjevali Leo Mirković Frideman, Lav Vrbanić i Aron Rothmüller, prvaci Hrvatskoga narodnoga kazališta u Zagrebu.

Kantori poput Grünera i u drugim su gradovima njegovali zborove i obogaćivali glazbeni život zajednice u kojoj su živjeli. Kantor David Meisel iz Karlovca (Polić 2005: 5) vrlo se predano uz svoje obveze u hramu zalagao za kvalitetu pjevačkoga društva Zora koji je za njegova vodstva dosegao najveće uspjehe, ne samo u zemlji, nego i u inozemstvu.

Natkantor Leon Wolfensohn, došavši 1915. u Koprivnicu, bio je glavni *spiritus movens* kulturnoga i glazbenoga života toga grada. Organizirao je više koncerata sakralne i svjetovne glazbe u sinagogi, a od 1925. do 1941. bio je i zborovođa pjevačkoga društva Podravec. O suradnji i toleranciji unutar koprivničke sredine govori podatak o druženju i prijateljevanju koprivničkoga župnika S. Pavunića i kantora Wolfensohna (Švarc 1996: 157). Nažalost, cijela obitelj Wolfensohn, osim dviju kćeri, stradala je u Jasenovcu.¹⁵

Od 1904. godine u Požegi je službovao kantor Josip Weissman koji osniva mješoviti Templ zbor. Izvan sinagoge, u svečanim prilikama, izvodi operne arije hrvatskih i stranih autora te židovske napjeve (Budaj 2007: 216). 1922. godine postavljen je za kantora zagrebačkoga hrama, te na Kraljevskoj muzičkoj aka-

¹⁵ Mira Kolar-Dimitrijević: Erna, Elizabeta Herceg, *Novi Omanut*, studeni/prosinac 2007.

Prilog 6. Židovsko pjevačko društvo Ahdut, Zagreb 1940. (Jevrejski istorijski muzej, JIM, inv. br. 5717, preuzeto iz Sorić 1988)

demiji polaže ispit za učitelja pjevanja i glazbe. U vlastitoj nakladi tiska pjesmaricu s 40 sinagogalnih kompozicija za kantora i zbor uz pratnju orgulja pod nazivom *Pjesme jevrejskog bogoslužja za subote i sve blagdane*.¹⁶

Postoji još oveći niz ljudi židovskoga podrijetla čija imena nažalost možemo naći na listi stradalih u Jasenovcu, a ostavili su trajan pečat na kulturni razvoj sredina u kojima su živjeli i radili.

Navedeni podaci upućuju na visok stupanj suradnje dviju vjerskih zajednica – židovske i katoličke – u razdoblju od kraja 19. do 40-ih godina 20. stoljeća. Zajedničko muziciranje vrhunskih umjetnika različitoga podrijetla unutar sinagogalnoga zbora Židovske općine u Zagrebu govori o visokom stupnju razvijenosti i toleranciji hrvatskoga društva do pojave Drugoga svjetskoga rata. Većina je Židova Hrvatsku prihvatila kao svoju drugu domovinu, te su se živjeći i djelujući u svojim sredinama, obogaćivali svojom kulturom Hrvatsku, recipročno upijajući utjecaje hrvatske kulture kao svoje vlastite. Obogaćujući vlastiti život, bogatili su kulturno i duhovno sredinu u kojoj su se nalazili. Umjetnička djela koja su glazbenici židovskoga podrijetla stvorili u hrvatskom kulturnom okružju ili obrazovanje koje su davali i primali na hrvatskim obrazovnim institucijama nesporno su dio i bogatstvo u cjelokupnosti hrvatske kulture.

¹⁶ Osim Josipa Weissmana, inače oca značajnoga suvremenoga hrvatskoga arhitekta Ernesta Weissmana, kao kantor u Požegi djelovao je i kantor Mordekaj Rikov.

Literatura

- Ban, Branka. 1996. *Glazbena škola Franje Kuhača – povijest i život*. Osijek: Glazbena škola “Franjo Kuhač”.
- Batušić, Nikola. 1992. *Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu*. Zagreb: Školska knjiga.
- Budaj, Alen. 2007. *Vallis Judaea – povijest požeške židovske zajednice*. Zagreb: D-GRAF d.o.o.
- Glesinger, dr Lavoslav. 2007. *Ilirski pokret i Jevreji*. U: Novi Omanut, br 81, ožujak/travanj 2007: 8–9. Zagreb: Kulturno društvo Miroslav Šalom Freiberger.
- Goglia, dr Antun. 1930. *Komorna muzika u Zagrebu*. Zagreb: Tisak nadbiskupske tiskare.
- Goldstein, Ivo. 2004. *Židovi u Zagrebu 1918–1941*. Zagreb: Novi Liber.
- Golstein, Slavko, Vidosava Nedomački.. 1988. Arheološki nalazi. U: *Židovi na tlu Jugoslavije*. Ante Sorić, ur. Zagreb: Muzejski prostor, 14. IV –12. VI. 1988, katalog izložbe.
- Kos, Koraljka. 1977. Schwarz (Švarc) Antun. U: *Muzička enciklopedija*, sv. 3: 322. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- Polić, Branko. 1992. Antun Švarc, prvi zagrebački židovski glazbenik. U: *Bilten Jevrejske općine Zagreb* 22: 8. Zagreb: Jevrejska općina Zagreb.
- Polić, Branko. 1998. Židovi u muzičkoj kulturi Hrvatske. U: *Dva stoljeća povijesti i kulture židova u Zagrebu i Hrvatskoj*. Zagreb: Židovska općina Zagreb.
- Polić, Branko. 2005. *Židovski glazbenici iz Hrvatske žrtve holokausta*. Katalog izložbe “Galerija Milan i Ivo Steiner”, 10. 4.–8. 5. 2005. Vedrana Kršinić, ur. Zagreb: Židovska općina Zagreb.
- Stahuljak, Zlatko. 1989. Bjelinski Waisz, Aurel. *Hrvatski biografski leksikon*, sv.2, Stipčević Aleksandar, ur. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- Šik, dr Lavoslav. 1934. Don Frane Bulić lične uspomene. U: *Židov*, br. 31. Zagreb.
- Širola, Božidar. 1922. *Pregled povijesti hrvatske muzike*. Zagreb: Edition Rirop.
- Švarc, Krešimir. 1996. *Štikleci iz stare Koprivnice*. Koprivnica: Mali princ.

Popis priloga

- Prilog 1. Naslovnica notnoga primjera Jacquesa Epsteina: Dvorski plesovi posvećeni grofici Sofiji Jelačić r. Stockang (vlasništvo Branko Polić, Zagreb)

- Prilog 2. Prvi hrvatski diletantski kvartet, preuzeto iz Antun Goglia, *Komorna muzika u Zagrebu*, Zagreb. 1930: 10. Tisak nadbiskupske tiskare
- Prilog 3. Natkantor Bernard Grüner i orguljaš Franjo pl. Lučić na najavi sinagogalnoga koncerta u časopisu *Židov*, XV (35): .4, 28. 8. 1931.
- Prilog 4. Sinagogalni napjev koji je harmonizirao Franjo Lučić iz ostavštine kantora Bernarda Grünera u privatnom vlasništvu
- Prilog 5. Lovor-vijenac posvećen profesoru Franji pl. Lučiću, snimio Ivan Nađ, Zmaj Brežanski od Hrvata. Vijenac se nalazi u privatnom vlasništvu.
- Prilog 6. Židovsko pjevačko društvo Ahdut, Zagreb 1940. (Jevrejski istorijski muzej, JIM, inv. br. 5717, preuzeto iz Kataloga izložbe “Židovi na tlu Jugoslavije”, Muzejski prostor, Slavko Glodstein, ur., Zagreb 1988)

Croatian Composers' of Jewish Origin Motives and Stimuli within the Croatian Culture and the Croatian Musical Heritage

On the basis of archaeological findings dated to the late antiquity times the paper briefly presents the history of Jewish communities on Croatian soil within the context of the larger research entitled *Motives and Stimuli of Other Cultures in the History of Croatian Culture*. The mentioned archaeological traces confirm the constant presence of this population on the territory of modern Croatia. With Habsburg emperor Joseph II 1782. Edict on religious tolerance, and the Croatian Parliament adoption of the Law on full equality for Jews in Croatia 1873., the members of this minority start to participate in the founding of cultural and educational institutions on the territory of Croatia and Slavonia. The object of this paper is to prove the impact of Croatian composers of Jewish origin on the shaping of Croatian music culture on the basis of data regarding the foundation of cultural institutions such as the Croatian Music Institute in Zagreb, or the Music School of Osijek. The data concerning the existence of a synagogue choir in the Praška street Temple in Zagreb, where some of the best artists such as Tomislav Neralić and Ančica Mitrović, otherwise employed at the National Theatre in Zagreb, have performed, or the organists Franjo Dugan and Franjo Lučić who played both in religious rites as well as in concerts and were at the same time official organists of the Zagreb cathedral, show a very high degree of cooperation between the two religious communities from the end of the 19th century to the 40s in the 20th century. The fact that top musicians of different origin performed together in the Zagreb synagogue choir confirms a high level of development and tolerance in Croa-